

ارزیابی وضعیت اجرای اقتصاد مقاومتی (دوره ۱۳۹۰-۱۳۹۶)*

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۰۱/۱۰

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۰۵/۰۶

وحید شقاقی شهری**

چکیده

۵۹

فصلنامه علمی اقتصاد اسلامی / مقاله علمی پژوهشی / سال نوزدهم / شماره ۷۶ / زمستان ۱۳۹۸

هدف اصلی این مقاله ارزیابی تحقق اهداف اقتصاد مقاومتی در کشور است. سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی با هدف تأمین رشد پویا، بهبود شاخص‌های مقاومت اقتصادی و دستیابی به اهداف سند چشم‌انداز بیست‌ساله، با رویکردی جهادی، انعطاف‌پذیر، فرصت‌ساز، مولد، درون‌زا، پیشرو و برون‌گرا در بهمن‌ماه سال ۱۳۹۲ ابلاغ گردید. در مقاله حاضر سعی گردید با وزن‌دهی و اولویت‌بندی محورهای اثرگذار بر تقویت مقاومت و تاب‌آوری اقتصادی به روش تحلیل سلسله مراتبی و سپس به‌کارگیری روش پیشنهادی سازمان همکاری و توسعه اقتصادی برای ساخت شاخص ترکیبی، ارزیابی از وضعیت تحقق اهداف اقتصاد مقاومتی کشور برای یک دوره زمانی ۱۳۹۰-۱۳۹۶ صورت پذیرد. نتایج به‌دست‌آمده از شاخص ترکیبی اقتصاد مقاومتی نشان می‌دهد وضعیت کلی مقاومت و تاب‌آوری اقتصادی ایران طی سال‌های اخیر روبه‌جلو بوده؛ با این حال در برخی اهداف نظیر دانش‌بنیانی، برون‌گرایی، مردمی‌سازی و عدالت‌بنیانی اقتصاد، نتایج اقدامات رضایت‌بخش نیست. **واژگان کلیدی:** اقتصاد مقاومتی، تاب‌آوری اقتصادی، آسیب‌پذیری اقتصادی، شاخص ترکیبی، اقتصاد ایران. **طبقه‌بندی JEL:** E00, C02

*. این مقاله مستخرج از بخشی از طرح پژوهشی انجام‌شده با حمایت مالی صندوق حمایت از پژوهشگران و فناوریان کشور بوده است.

Email: v.shaghghi@khu.ac.ir.

** . استادیار گروه اقتصاد اسلامی دانشگاه خوارزمی تهران.

مقدمه

سابقه شکل‌گیری و گسترش بحران‌های اقتصادی و مالی در برهه‌های مختلف به‌ویژه طی سال‌های اخیر، نظیر وقوع بحران مالی- بانکی ۲۰۰۸ موجب شده کشورهای مختلف نسبت به مقاوم‌سازی اقتصاد خود تدابیری اتخاذ نمایند و در ادبیات جهانی نیز مطالعات گسترده‌ای طی سال‌های اخیر به‌ویژه در محافل علمی در خصوص تقویت انعطاف‌پذیری و تاب‌آوری اقتصاد در برابر تکانه‌ها مطرح شده است (Stiglitz, 2010, p.12). اقتصاد ایران نیز بعد از تحریم‌های بین‌المللی به دنبال افزایش مقاومت اقتصادی بوده و در این راستا، سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی با هدف تأمین رشد پویا و بهبود شاخص‌های مقاومت اقتصادی و دستیابی به اهداف سند چشم‌انداز بیست‌ساله، با رویکردی جهادی، انعطاف‌پذیر، فرصت‌ساز، مولد، درون‌زا، پیشرو و برون‌گرا در بهمن‌ماه سال ۱۳۹۲ ابلاغ گردید.

رهبر انقلاب در مقدمه ابلاغیه سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی تصریح دارند:

ایران اسلامی با استعدادهای سرشار معنوی، مادی، ذخایر و منابع غنی و متنوع، زیرساخت‌های گسترده و مهم‌تر از همه، برخوردار از نیروی انسانی متعهد و کارآمد و دارای عزم راسخ برای پیشرفت، اگر از الگوی اقتصادی بومی و علمی برآمده از فرهنگ انقلابی و اسلامی که همان اقتصاد مقاومتی است، پیروی کند، نه تنها بر همه مشکلات اقتصادی فائق می‌آید و دشمن را که با تحمیل یک جنگ اقتصادی تمام‌عیار در برابر این ملت بزرگ صف‌آرایی کرده، به شکست و عقب‌نشینی وامی‌دارد، بلکه خواهد توانست در جهانی که مخاطرات و بی‌اطمینانی‌های ناشی از تحولات خارج از اختیار، مانند بحران‌های مالی، اقتصادی، سیاسی و ... در آن رو به افزایش است، با حفظ دستاوردهای کشور در زمینه‌های مختلف، تداوم پیشرفت، تحقق آرمان‌ها، اصول قانون اساسی و سند چشم‌انداز بیست‌ساله، اقتصاد متکی به دانش و فناوری، عدالت‌بنیان، درون‌زا و برون‌گرا، پویا و پیشرو را محقق سازد و الگویی الهام‌بخش از نظام اقتصادی اسلام را عینیت بخشد.

با توجه به اهمیت اقتصاد مقاومتی در کشور و گسترش مطالعات بین‌المللی در خصوص پدیده تاب‌آوری اقتصادی، در مقاله حاضر سعی گردید بر اساس مبانی نظری، ساخت شاخص‌های ترکیبی و با بهره‌گیری از روش و متدولوژی سازمان‌های بین‌المللی، ارزیابی از میزان اجرای اقتصاد مقاومتی در کشور و تحقق اهداف کلان آن به عمل آید؛

از این رو مقاله در پنج بخش تنظیم گردید. در بخش اول، کلیات و مفهوم اقتصاد مقاومتی تبیین می‌شود. در بخش دوم، مبانی نظری مرتبط با اقتصاد مقاومتی از سه منظر نگرش رهبر انقلاب، ادبیات بین‌المللی با محوریت تاب‌آوری اقتصادی و بالاخره ترسیم الگوی مفهومی بررسی می‌شود. در بخش سوم، چارچوب نظری و تجربی ساخت شاخص‌های ترکیبی با مروری بر مبانی نظری این شاخص‌ها و روش به‌کاررفته در برخی از سازمان‌های بین‌المللی و با نگاه ویژه به ابعاد و حوزه‌های اقتصادی ارائه شده است. بخش چهارم، به بررسی و ارائه محورهای اصلی و فرعی مرتبط با شاخص ترکیبی ارزیابی وضعیت و روند اقتصاد مقاومتی اقتصادی پرداخته و سعی خواهد شد بر اساس ساخت شاخص‌های ترکیبی، سنجش و برآوردی از روند تحقق اهداف اقتصاد مقاومتی برای ایران صورت پذیرد و بخش پایانی هم به جمع‌بندی و ارائه پیشنهادها اختصاص دارد.

۱. تبیین مفهوم سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی

بر اساس ابلاغیه رهبر معظم انقلاب در ۲۹ بهمن‌ماه ۱۳۹۲ اقتصاد مقاومتی، تحقق اقتصادی متکی به دانش و فناوری، عدالت‌بنیان، درون‌زا، برون‌گرا، فرصت‌ساز، پویا و پیشرو، برآمده از فرهنگ انقلابی و اسلامی در جهت عینیت بخشیدن به الگویی الهام‌بخش از نظام اقتصادی اسلام است. با توجه به بیانات رهبری و اسناد موجود در مجمع تشخیص مصلحت نظام، این سیاست‌ها حول مؤلفه‌های کلیدی زیر استوار شده است:

- اقتصاد مردمی است؛ بدین معنی که باید اقتصاد، به سمت اقتصاد تولیدمحور با حضور و نقش فعال و مشارکت حداکثری آحاد جامعه و توسعه همکاری‌های جمعی در فعالیت‌های اقتصادی، تولید ثروت، گسترش کسب‌وکارهای کوچک و متوسط و تقویت کارآفرینی حرکت نماید.
- اقتصادی دانش‌بنیان است؛ بدین معنی که یافته‌های علمی تجاری‌سازی شده و از دانش ثروت کسب گردد و اتکای اقتصاد به علم و فناوری باشد.
- اقتصادی با کاهش وابستگی به نفت است؛ به طوری که اتکای بودجه و درآمدهای دولت به منابع نفت و گاز کاهش یافته و جایگزینی با درآمدهای پایدار مالیاتی، صادرات غیرنفتی، صادرات دانش فنی، مالکیت‌های فکری و خدمات باشد.
- اقتصادی با ثبات و رقابت‌پذیر است؛ بدین معنی که ثبات، شفافیت و انسجام در

- سیاست‌ها، قوانین و مقررات اقتصادی حاکم باشد و رقابت‌پذیری اقتصاد ملی تقویت شده و کنترل عوامل اصلی ثبات اقتصادی در داخل کشور باشد.
- اقتصادی با فضای سالم و شفاف است؛ بدین معنی که شفافیت گردش اطلاعات مالی و اقتصادی، حذف رانت، انحصار و ویژه‌خواری‌ها به‌ویژه در اطلاعات عمومی و اقتصادی حاکم باشد.
  - اقتصادی درون‌زاست؛ بدین معنی که با بهره‌برداری حداکثری و بهره‌وری بالا از ظرفیت‌ها و مزیت‌های درونی اقتصاد ایران، عوامل اصلی ثبات و رشد اقتصادی یا منشأ داخلی داشته و یا در داخل کنترل شوند.
  - اقتصادی برون‌گراست؛ یعنی بهره‌گیری حداکثری از فرصت‌های اقتصادی منطقه‌ای و جهانی و تنوع‌بخشی و توسعه صادرات در بخش‌های مزیت‌دار اجرایی گردد. در چنین اقتصادی با توسعه تعاملات دو و چندجانبه، ارتباطات منطقه‌ای و جهانی و حضور فعال و مؤثر در مجامع جهانی، از فرصت‌ها و ظرفیت‌های منطقه بهره‌برداری حداکثری شود.
  - اقتصادی عدالت‌بنیان است؛ به‌طوری‌که ارتقای عدالت اجتماعی با اتخاذ سیاست‌های فقرزدایی، برابرسازی فرصت‌های اقتصادی و آموزشی برای عموم مردم، توزیع عادلانه مواهب نفتی در جامعه، بهبود توزیع درآمدی، سازمان‌دهی و بازمهندسی تأمین اجتماعی در کشور و حمایت همه‌جانبه و کارآمد از کم‌درآمدها دنبال گردد.

۲. مروری بر مطالعات تجربی اقتصاد مقاومتی و شاخص‌های آن

۲-۱. اقتصاد مقاومتی از منظر ادبیات جهانی

در متون اقتصادی متعارف، اشاره‌ای مستقیم به اقتصاد مقاومتی - به آن مفهوم که در ایران مصطلح است - نشده است. با این حال، از مفاهیم مشابه اقتصاد مقاومتی نظیر تاب‌آوری اقتصادی (Economic Resilience) به معنی توانایی بازگشت سریع به حالت اولیه بر اثر آثار خارجی ناگوار و نیز اقتصاد شکننده (Vulnerable Economy) که نقطه مقابل اقتصاد مقاومتی به شمار می‌رود، استفاده شده و توسط سازمان‌های بین‌المللی شاخص‌سازی و سنجش شده‌اند که در ادامه به صورت اجمالی آورده شده است:

۲-۱-۱. شاخص‌های تاب‌آوری بریگوگلیو و همکاران

محققان، تاب‌آوری اقتصادی را با فرض توانایی مستتر در یک اقتصاد در اجتناب از شوک‌ها و در بازیابی سریع از شوک‌های اقتصادی تخریب‌کننده بیرونی و بر اساس شاخص‌های زیر اندازه می‌گیرند:

الف) ثبات اقتصاد کلان؛ نظیر مؤلفه‌های تشکیل سرمایه ثابت ناخالص، تورم، نرخ بیکاری، دارایی‌های خارجی.

ب) کارایی بازار اقتصاد خرد؛ شامل مؤلفه‌های خرد اقتصادی نظیر تحرک سرمایه، کنترل معاملات ارزی، کنترل نرخ بهره، کنترل مقداری، انعطاف‌پذیری نیروی کار، دخالت دولت در تعیین دستمزد، قدرت اتحادیه‌ها و ...

ج) حکمرانی خوب؛ مؤلفه‌هایی نظیر حاکمیت قانون، حقوق مالکیت، فساد، آزادی بیان، حقوق بشر.

د) توسعه اجتماعی؛ شامل مؤلفه‌های درصد بودجه دولت برای توسعه اجتماعی، فقر/ محرومیت، بهداشت (تعداد تخت‌های بیمارستان به ازای هر نفر و امید به زندگی)، آموزش (نسبت ثبت‌نام در مدارس، نرخ باسوادی و نرخ رها کردن مدرسه در مقاطع ابتدایی).

ه) عوامل محیطی؛ شامل مؤلفه‌های درصد بودجه دولت که به مدیریت محیطی اختصاص داده شده است، تولید آلودگی سرانه، وسایل نقلیه مورد استفاده در هر کیلومترمربع از مناطق مسکونی زمین است (بریگوگلیو و همکاران، ۲۰۰۸).

۲-۱-۲. شاخص تاب‌آوری گروه سنتینتال (Continental Resilience Index)

جک بورمن و همکاران در سال ۲۰۱۳ (Jack Boorman et.al, 2013) به منظور بررسی توانایی کشورهای درحال توسعه و بازارهای نوظهور (Emerging Markets and Developing Countries (EMDCs)) برای مقابله با شوک‌ها، مقدار تاب‌آوری این کشورها را بررسی کردند. نام شاخص برگرفته از گروه پژوهشی Continental است. برای ساخت شاخص تاب‌آوری ۵۲ متغیر در ۱۰ زیر شاخص گروه‌بندی شدند. مهم‌ترین این شاخص‌ها عبارت‌اند از: ۱. سلامت سیاست مالی (شاخص نسبت بدهی عمومی به GDP و نرخ

تغییرات آن (معیار کلی کسری بودجه)؛ ۲. سلامت سیاست پولی (تفاوت بین نرخ تورم داخلی و تورم کشورهای معروف به گروه (G7)؛ ۳. اثربخشی دولت (کیفیت دیوان‌سالاری)؛ ۴. حکمرانی کلی؛ ۵. سلامت سیستم بانکی (شاخص‌های سلامت مالی IMF؛ ۶. گوناگونی صادرات: نسبت کالاهای صادراتی به تولید، استقلال صادراتی، شاخص تمرکز صادرات کالا، ضریب تغییرات سهم صادرات برحسب مقاصد صادراتی؛ ۷. وابستگی به صادرات: نسبت صادرات به تولید ناخالص داخلی؛ ۸. قدرت خارجی: تراز حساب جاری (درصدی از تولید ناخالص داخلی)، نسبت ذخایر بین‌المللی به بدهی کوتاه‌مدت و یک طبقه‌بندی از رژیم نرخ ارز؛ ۹. بدهی بخش خصوصی؛ ۱۰. وضعیت خالص سرمایه‌گذاری بین‌المللی و ذخایر بین‌المللی.

۲-۱-۳. شاخص آژانس توسعه بین‌المللی آمریکا

آژانس توسعه بین‌المللی آمریکا (United States Agency for International Development) تاب‌آوری را توانایی مردم، خانوارها، جوامع، کشورها و سیستم‌ها (نظام‌ها) برای تسکین، وفق دادن و بهبود پیدا کردن از شوک‌ها و تنش‌ها تعریف می‌کند که این توانایی‌ها به کاهش آسیب‌پذیری و تسهیل رشد فراگیر منجر می‌شود. برای تجزیه و تحلیل تاب‌آوری، ده عامل تاب‌آوری شامل مشروعیت و اثربخشی نهادها، در دسترس بودن، کارایی، تنوع و فراوانی منابع و شبکه‌ها، نگرش‌ها و هنجارها، نوآوری و حافظه نهادی، در سه گروه کلی شامل نهادها، منابع و تسهیل‌کننده‌های تطبیقی طبقه‌بندی می‌شوند.

۲-۱-۴. ارزیابی تاب‌آوری ملی توسط مجمع جهانی اقتصاد

مجمع جهانی اقتصاد برای اندازه‌گیری تاب‌آوری هر کشوری پنج زیرسیستم اقتصادی، زیست‌محیطی، حکمرانی، زیرساخت‌ها و اجتماعی را در نظر گرفته و ارزیابی هر یک از زیرسیستم‌ها با بهره‌گیری از آن پنج مؤلفه صورت می‌گیرد.

۲-۱-۵. شاخص تاب‌آوری جهانی FM (FM Global Resilience Index)

این شاخص که توسط آکسفورد متریکا (Oxford Metrica) به صورت سالانه ارائه می‌شود، دارای سه مؤلفه «اقتصادی»، کیفیت ریسک و زنجیره تأمین» است. شاخص تاب‌آوری جهانی FM یک رتبه‌بندی سالانه از ۱۳۰ کشور بر اساس تاب‌آوری تجارت نسبت به

اختلال در زنجیره عرضه را ارائه می‌کند. ریسک زنجیره عرضه با افزایش جهانی شدن، پیچیده‌تر شدن و وابستگی، نگرانی مضاعف برای مجریان سطح ارشد تجارت ایجاد کرده است. طبق رتبه‌بندی این شاخص در سال ۲۰۱۴ نروژ تاب‌آوری کشور در مقابل اختلال زنجیره عرضه بود.

۲-۱-۶. شاخص رز (Rose index)

رز (۲۰۰۹) تاب‌آوری را به عنوان توانایی یک اقتصاد برای حداقل نمودن زیان‌های رفاهی و تقویت پتانسیل توسعه آن تعریف می‌کند. بنا به نظر رز تاب‌آوری در مفهوم اقتصادی به دو دسته ایستا و پویا تقسیم می‌شود که در آن منظور از تاب‌آوری ایستا، توانایی یک سیستم در حفظ وظیفه خود در هنگام وقوع تکانه است (نظیر استمرار در تولید) و تاب‌آوری پویا بیانگر سرعت بهبود یک سیستم از زمان وقوع یک تکانه تا زمان رسیدن به وضعیت مطلوب است.

۲-۱-۷. شاخص تاب‌آوری اقتصادی یورکشایر (Yorkshire Local Resilience Index)

این شاخص در سطح اقتصاد منطقه‌ای و محلی و به منظور شناسایی اقتصاد تاب‌آورتر در منطقه یورکشایر است. در این مطالعه عوامل کلیدی شاخص تاب‌آوری اقتصادی از طریق شش حوزه شامل ترکیب بخشی، نیروی کار، کارآفرینی، بازار کار، دارایی‌ها و زیرساخت‌ها و مقیاس و نزدیکی مدنظر قرار گرفته است.

۲-۱-۸. شاخص تاب‌آوری اقتصادی سازمان همکاری اقتصادی و توسعه (OECD)*

این شاخص توسط هرمنسن و رهن (Hermansen and Röhn, 2015) برای کشورهای عضو سازمان همکاری‌های اقتصادی و توسعه طراحی و سنجش شده است. محققان برای انتخاب نماگرها و شاخص‌های تاب‌آوری، ابتدا الگوی نظری آسیب‌پذیری را ارائه و آسیب‌پذیری‌ها را از دو بُعد طرف داخلی و بین‌المللی معرفی می‌نمایند و سپس

*. <https://www.oecd.org/eco/growth/economic-resilience.htm>.

شاخص‌های ترکیبی هر بخش را بر اساس شاخص‌های ساده طراحی می‌کنند. بُعد داخلی به پنج بخش شامل بخش مالی، بخش غیرمالی، بازارهای دارایی، بخش عمومی و بخش خارجی تقسیم می‌گردد و بُعد بین‌المللی به سرریزهای بین‌المللی، ریسک‌های جهانی و سرایت‌کننده به سایر کشورها از سه کانال مالی، تجارت و اعتماد تعبیر شده است.

۲-۲. مطالعات تجربی اقتصاد مقاومتی در کشور

غیاثوند و عبدالشاه (۱۳۹۴) میزان تاب‌آوری اقتصاد ایران را با استفاده از دو شاخص بریگوگلیو و سنتینتال طی دوره زمانی ۱۳۷۵-۱۳۹۲ مطالعه کرده‌اند. بر اساس نتایج این مطالعه، تاب‌آوری بر اساس شاخص‌های محاسبه‌شده در اقتصاد ایران پایین است. همچنین شاخص‌های مذکور از سال ۱۳۷۵-۱۳۸۰ دارای روند افزایشی بوده و سپس روند نزولی را آغاز کرده‌اند؛ هرچند که در برخی از سال‌ها مانند ۱۳۹۰ اندکی صعودی شده است.

در مطالعه دیگری غیاثوند و رمضانیان (۱۳۹۴) بر اساس الگوی بورمن و همکاران و الگوی بریگوگلیو به ارزیابی میزان تاب‌آوری اقتصادی ایران طی سال‌های ۱۳۷۵-۱۳۹۲ پرداخته‌اند. نتایج بیانگر آن است که تاب‌آوری اقتصاد ایران طی دوره مورد بررسی تا سال ۱۳۸۳ روند افزایشی داشته و از سال ۱۳۸۴-۱۳۹۰ روند نزولی به خود گرفته است.

لاجوردی و همکاران (۱۳۹۵) در مقاله‌ای به محاسبه شاخص تاب‌آوری اقتصادی ایران در دوره زمانی ۱۳۵۷-۱۳۹۱ پرداخته‌اند. در این مقاله از چهار عامل پایداری اقتصاد کلان، کارایی بازار در اقتصاد خرد، حکمرانی خوب و توسعه اجتماعی و زیست‌محیطی استفاده شده است. نتایج مقاله نشان می‌دهد شاخص ترکیبی تاب‌آوری در سال ۱۳۹۱ دارای کمترین و در سال ۱۳۷۹ دارای بیشترین مقدار بوده و همچنین شاخص تاب‌آوری اقتصادی با نرخ رشد تولید ناخالص داخلی ارتباط مستقیم دارد.

بونوری و لاجوردی (۱۳۹۵) به برآورد شاخص آسیب‌پذیری و تاب‌آوری اقتصادی در کشورهای عضو اوپک در دوره زمانی ۱۳۷۴-۱۳۹۲ پرداخته‌اند. شاخص‌های تاب‌آوری مطالعه شامل قدرت مالی، انحراف معیار تورم، نرخ تورم سالیانه، نسبت ذخیره بدهی به درآمد، نسبت کسری بودجه به تولید، ثبات سیاسی، کیفیت مقررات و بیکاری و شاخص‌های آسیب‌پذیری مطالعه شامل جمعیت، بازبودن اقتصاد، وابستگی به نفت،

وابستگی به واردات کالاهای اساسی، تنوع جغرافیایی صادرات، تمرکز کالایی صادرات، اثربخشی دولت و کنترل فساد بوده است. نتایج مطالعه نشان می‌دهد رتبه ایران در شاخص ترکیبی تاب‌آوری برابر ۶ بوده و کشورهای عراق، آنگولا، لیبی و نیجریه دارای آسیب‌پذیری بالا و امارات، قطر، کویت و عربستان سعودی دارای آسیب‌پذیری پایین‌تری بودند.

۳. معرفی الگوی مفهومی اقتصاد مقاومتی و تفاوت با رویکردهای رقیب

رویکردهای رقیب در رابطه با موضوع تعامل با جهان در چهار حالت رویکرد ارتباط حداقلی (درون‌زا- درون‌گرا)، رویکرد تعامل محدود (برون‌زا- درون‌گرا)، رویکرد وابستگی یک‌طرفه (برون‌زا - برون‌گرا) و رویکرد اقتصاد مقاومتی (درون‌زا- برون‌گرا) قابل طبقه‌بندی است که مورد اخیر در سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی مورد تأیید و تأکید قرار گرفته است.

در رویکرد ارتباط حداقلی با دنیا (انزوا)، به منظور حذف آسیب‌پذیری اقتصاد از مخاطرات جهانی، ارتباط اقتصادی با دنیا قطع می‌گردد و در صورت لزوم، به صورت انحصاری توسط دولت انجام می‌شود. در این رویکرد هدف تولید ملی، تأمین کلیه نیازهای کشور در داخل است. واردات، پدیده‌ای مذموم و نشان‌دهنده ضعف است. در این رویکرد به دلیل نبود ارتباط با دنیای خارج، آسیب‌پذیری اقتصاد از مخاطرات جهانی بسیار ناچیز است و درعین حال به دلیل عدم بهره‌برداری از فرصت‌های جهانی، رشد همگام با اقتصاد جهانی با شکست همراه شده و اقتصاد ملی در تعاملات جهانی ضعیف می‌شود.

در راهبرد تعامل محدود، با هدف خودکفایی در بازار داخلی، استفاده از فرصت‌های موجود در جهان خارج به شکل مهندسی‌شده مجاز است. نظام تعرفه پیچیده و نرخ ارز چندگانه برای حمایت از تولید داخلی، از جمله آثار راهبرد مذکور است. به دلیل اینکه صنایع حمایت‌شده، هیچ‌گاه به بلوغ کافی جهت صادرات و خالص ارزآوری مثبت نمی‌رسند، اقتصاد ملی قادر به بازپرداخت منابع خارجی جذب‌شده نخواهد بود. به دلیل هدف قرار دادن بازار داخلی و ایجاد محیط گلخانه‌ای برای صنایع داخلی، این راهبرد

درون‌گراست. بحران بدهی‌ها و وابستگی اقتصاد به نفت در نتیجه برون‌زا شدن اقتصاد نفتی و گسترش فساد در اقتصاد ملی و تضعیف اقتصاد ملی در تعاملات جهانی از آثار اعمال رویکرد مذکور در اقتصاد کشور خواهد بود.

در راهبرد وابستگی یک‌طرفه، درب‌های اقتصاد به طور کامل باز شده و توسعه اقتصادی بر اساس سیاست‌های دیکته‌شده خارجی هدایت می‌شود. کشور به دنبال حضور و نقش‌آفرینی مستقل در جهان نیست. به دلیل برون‌زایی و اهمیت نداشتن استقلال سیاسی و اقتصادی در این راهبرد، پایداری و رشد اقتصادی، به‌شدت از خارج متأثر خواهد بود.

در راهبرد اقتصاد مقاومتی، با رویکردی انعطاف‌پذیر و فرصت‌ساز، حداکثر بهره‌برداری از امکانات موجود در جهان خارج در جهت بالندگی اقتصاد ملی صورت می‌گیرد. استفاده از رویکرد وابستگی متقابل ضمن بهره‌برداری حداکثری از فرصت‌های موجود در اقتصاد جهانی، کمترین آسیب‌پذیری از مخاطرات جهانی را متوجه اقتصاد خواهد نمود. در این راهبرد، ریشه مقاومت، قابلیت پیش‌بینی کردن و اصلاح ضربه‌ها و اختلالاتی است که ممکن است ساختار را تخریب کند و یا پایداری را از بین ببرد؛ بنابراین آنچه سیاست‌ها در نظر دارد این است که ظرفیت‌های بالقوه‌ای در اقتصاد ایجاد شود تا بتواند خطر تخریب ساختار و زایل شدن پایداری را از بین ببرد. این سیاست‌ها دارای دو وجه کلی درون‌زا بودن اقتصاد در کنار برون‌گرایی آن است. در رویکرد اقتصاد مقاومتی محورهای تغییرناپذیری وجود دارد که حفظ آنها از ضرورت‌های انکارناپذیر است و بدون آنها مقاومت از قدرت کافی برخوردار نیست. این محورها عبارت‌اند از: ۱. حفظ دستاوردهای کشور، ۲. تداوم پیشرفت، ۳. تحقق سند چشم‌انداز بیست‌ساله، ۴. نقش‌آفرینی مردم و همه فعالان اقتصادی و مردمی بودن اقتصاد، ۵. دستیابی به اقتصاد متکی به دانش و فناوری، ۶. تحقق عدالت‌بنیانی در اقتصاد، ۷. درون‌زاسازی روندهای اقتصادی، ۸. برون‌گرا بودن اقتصاد، ۹. پویا و پیشرو بودن اقتصاد، ۱۰. برقرارسازی الگویی الهام‌بخش از نظام اقتصادی اسلام (دانش‌جعفری و همکاران، ۱۳۹۳).

۴. چارچوب نظری ساخت شاخص‌های ترکیبی اقتصادی

شاخص‌ها و نماگرهای ترکیبی از مؤثرترین ابزارهای ارزیابی عملکرد در حوزه‌های مختلف اقتصادی و اجتماعی هستند؛ از این رو تعداد شاخص‌های ترکیبی روزبه‌روز در حال افزایش است؛ به طوری که تا سال ۲۰۱۳ قریب به ۱۶۰ شاخص ترکیبی در سراسر دنیا مورد استفاده قرار گرفته است (Bandura R, 2014, p.18). در حال حاضر OECD (Organization for Economic Co-operation and Development) و JRC (European Commission - Joint Research Centre) به عنوان اصلی‌ترین متولیان ترویج استفاده از شاخص‌های ترکیبی هستند. به صورت خلاصه چارچوب نظری و مراحل ساخت این شاخص‌ها به صورت زیر است*:

گام اول: چارچوب نظری؛ به عنوان اولین و پایه‌ای‌ترین گام باید در ابتدا چارچوب نظری مناسب را برای فراهم آوردن بنیان انتخاب و یا ترکیب نماگرهای منفرد در یک نماگر ترکیبی معنی‌دار شکل داد.

گام دوم: انتخاب متغیرها؛ نقاط قوت و ضعف شاخص‌های ترکیبی عمدتاً ناشی از کیفیت متغیرهای اصلی است. نوع متغیرهایی که انتخاب شده‌اند، نماگرهای ورودی، خروجی و یا نماگرهای طی فرایند، باید با تعریف قرار داده شده در نماگر ترکیبی سازگار شوند.

گام سوم: انتساب داده‌های گمشده (Missing data)؛ داده‌های گمشده مانع از ایجاد و بسط نماگرهای ترکیبی قدرتمند می‌شوند. سه روش کلی برای حل مشکل داده‌های گمشده وجود دارد: حذف مورد، انتساب منفرد و انتساب چندگانه.

گام چهارم: تحلیل چندمتغیره؛ گاهی اوقات نماگرهای منفرد به صورت دلخواه انتخاب می‌شوند و در انتخاب آنها توجه چندانی به روابط بین آنها نمی‌شود؛ بنابراین می‌بایست اطلاعات در دو بعد از مجموعه داده‌ها یعنی نماگرهای منفرد و گروهی تحلیل و گروه‌بندی شوند که برای این منظور از روش‌های مختلف آماری نظیر تجزیه به مؤلفه‌های اصلی

*. مطالب این بخش (چارچوب نظری) برگرفته از Handbook on Constructing Composite Indicators

که در سال ۲۰۱۴ توسط OECD منتشر شده می‌باشد.

PCA (Principal Component Analysis)، تحلیل خوشه‌ای (cluster analysis)، تجزیه عاملی (Factor Analysis) استفاده می‌شود. تکنیک آماری تجزیه عاملی (FA) روش آماری ساده و متعارف است که غالباً برای بررسی گروهی از متغیرهای همبسته به کار می‌رود که در مقاله حاضر از این روش بهره گرفته شد.

گام پنجم: نرمال‌سازی داده‌ها (Normalization)؛ نرمال‌سازی قبل از هرگونه تجمیع داده‌ها جهت ایجاد یک نماگر روی مجموع داده‌ها که واحدهای اندازه‌گیری متفاوتی دارند، مورد نیاز است. تعدادی از روش‌های نرمال‌سازی عبارت‌اند از: رتبه‌بندی (Ranking of indicators across countries)، استانداردسازی (Z-scores)؛ روش حداقل-حداکثر (Min-Max)؛ روش مقیاس‌گذاری طبقه‌ای، روش فاصله از یک مرجع (Distance to a reference country).

گام ششم: وزن‌دهی و تجمیع‌سازی (Weighting and aggregation)؛ در تهیه شاخص‌های ترکیبی گاهی اوقات لازم است وزن و درجه‌ای از اهمیت برای هر یک از نماگرها و شاخص‌های انفرادی در ایجاد شاخص ترکیبی محاسبه شود. برخی از انواع معروف این روش‌های وزن‌دهی عبارت‌اند از: فرایند تحلیل سلسله مراتبی (AHP)، تحلیل عاملی (FA)، روش تحلیل پوششی داده‌ها (DEA) (Data Envelopment Analysis)، مراجعه به افکار عمومی (خرد جمعی) و تحلیل توأم (CA) (Conjoint Analysis). در خصوص روش‌های تجمیع (Aggregation method) نیز یکی از ساده‌ترین روش‌ها، محاسبه رتبه‌های هر کشور با توجه به شاخص‌های منفرد و جمع کردن رتبه‌های منتج است.

گام هفتم: تحلیل مقاومت (Robustness Analysis) و حساسیت (Sensitivity Analysis)؛ تحلیل حساسیت برای ارزیابی قدرت نماگرهای ترکیبی به کار می‌رود. راهکارهایی که برای ارزیابی عدم قطعیت می‌تواند به کار رود عبارت‌اند از: حذف یا در نظر گرفتن نماگرهای منفرد، مدل‌سازی خطای داده‌ها، انتساب‌های منفرد یا چندگانه، به‌کارگیری روش‌ها و طرح‌های مختلف نرمال‌سازی داده‌ها، به‌کارگیری روش‌های مختلف وزن‌دهی، به‌کارگیری سیستم‌های مختلف تجمیع‌سازی مانند خطی، میانگین هندسی و مرتب‌سازی چند معیار.

گام هشتم: نمایش و انتشار؛ نمایش نماگرهای ترکیبی و جزئیات آن به روش‌های مختلف نظیر نمودار، جدول، تار عنکبوتی و ... .

۵. ارزیابی وضعیت اقتصاد مقاومتی در کشور

با توجه به منویات و بیانات رهبر انقلاب در خصوص اقتصاد مقاومتی، ادبیات نظری و تجربی مرتبط با تاب‌آوری اقتصادی نظیر مطالعات بریگوگیلیو و گالی و مجمع جهانی اقتصاد، مطالعات داخلی انجام‌شده در حوزه اقتصاد مقاومتی و نیز کسب نظرات خبرگی (تدوین پرسشنامه و اخذ نظرات خبرگان از حدود ۳۰ صاحب‌نظر اقتصادی مسلط به مباحث ریسک و اقتصاد مقاومتی) از بین محورهای متعدد، هفت محور اصلی در حوزه اقتصادی شناسایی شدند و در مورد زیرشاخص‌ها و نماگرهایی که در این هفت محور قرار دارند، آن دسته از نماگرهایی که اطلاعات آنها در منابع آماری وجود داشت تحلیل شدند. محورهای ۷ گانه اصلی در نظر گرفته شده برای ساخت شاخص ترکیبی مقاومت و تاب‌آوری اقتصادی به قرار ذیل هستند: تداوم پیشرفت، پویا و پیشرو بودن اقتصاد، مردمی بودن اقتصاد، دانش‌بنیانی اقتصاد، عدالت‌بنیانی اقتصاد، برون‌گرایی اقتصاد، درون‌زاسازی اقتصاد، سیاست‌های پولی، توسعه نظام مالی و قیمت‌ها.

محور اصلی: «تداوم پیشرفت، پویا و پیشرو بودن اقتصاد»

این محور یکی از مهم‌ترین محورهای تغییرناپذیر اقتصاد مقاومتی است. اجزای تشکیل‌دهنده این محور به عنوان محورهای فرعی بر اساس نوع تأثیر و اوزان آنها در تعیین محور اصلی عبارت‌اند از:

جدول ۱: محورهای فرعی مؤثر در محور «تداوم پیشرفت، پویا و پیشرو بودن اقتصاد»

ردیف	اوزان محورها*	نوع تأثیر	نام محور فرعی
۱	۰,۳۳	مثبت	رشد اقتصادی
۲	۰,۳۳	مثبت	رشد درآمد سرانه
۳	۰,۳۳	مثبت	شاخص توسعه انسانی

*. اوزان محورهای فرعی به روش تحلیل سلسله مراتبی AHP و بر اساس نظرسنجی و تکمیل پرسشنامه از ۳۰ صاحب‌نظر اقتصادی مطلع به مباحث ریسک، اقتصاد مقاومتی و آسیب‌های کلان اقتصادی محاسبه شده است.

محور اصلی: «مردمی بودن اقتصاد»

این محور منعکس‌کننده میزان موفقیت یا عدم موفقیت کشور در بهره‌برداری حداکثری از مشارکت آحاد جامعه در فعالیتهای اقتصادی و تولیدی کشور است. متغیرهای مختلفی به عنوان محورهای فرعی این موضوع در نظر گرفته شد که پس از بررسی‌های صورت گرفته، محورهای تعداد کارگاه‌های کوچک و متوسط از کل کارگاه‌های فعال و سهم بخش تعاون از کل اقتصاد به دلیل نبود آمار و اطلاعات پیوسته و قابل استناد حذف و موارد ذیل انتخاب شدند:

جدول ۲: محورهای فرعی مؤثر در محور «مردمی نمودن اقتصاد»

ردیف	اوزان محورها	نوع تأثیر	نام محور فرعی
۱	۰.۲	مثبت	شاخص کارآفرینی جهانی (بهبود رتبه ایران در جهان)
۲	۰.۱۵	مثبت	شاخص کارآفرینی نوپا (بهبود رتبه ایران در جهان)
۳	۰.۱۵	مثبت	شاخص کارآفرینی تثبیت‌شده (بهبود رتبه ایران در جهان)
۴	۰.۱۵	مثبت	شاخص قصد کارآفرینانه (بهبود رتبه ایران در جهان)
۵	۰.۱۷۵	منفی	اندازه دولت (بودجه به تولید)
۶	۰.۱۷۵	منفی	سهم نفت در تولید (درصدی از GDP)

محور اصلی: «دانش‌بنیانی اقتصاد»

از جمله موارد مؤثر در بهبود و تقویت وضعیت مقاومت اقتصادی، دانش‌بنیانی اقتصاد است؛ ولی نقصان آمار و اطلاعات در این بخش قابل توجه‌تر از سایر محورها بود و سبب شد بخشی از محورهای فرعی مهم نظیر سهم تولید کالاها و خدمات دانش‌بنیان به کل تولید، شاخص جهانی اقتصاد دانش‌بنیان، صادرات کالاها و خدمات دانش‌بنیان، به دلیل عدم وجود اطلاعات و آمار از فرایند بررسی حذف شوند. محورهای فرعی در نظر گرفته شده در این بخش به شرح ذیل است:

جدول ۳: محورهای فرعی مؤثر در محور «دانش‌بنیانی اقتصاد»

ردیف	اوزان محورها	نوع تأثیر	نام محور فرعی
۱	۰.۱۱۷	مثبت	تعداد شرکت‌های دانش‌بنیان
۲	۰.۱۲	مثبت	شمار اظهارنامه‌های ثبت اختراع (وایپو)
۳	۰.۱۶	مثبت	شاخص نوآوری (بهبود رتبه ایران در جهان)
۴	۰.۱۱۵	مثبت	شاخص جهانی حقوق مالکیت (بهبود رتبه ایران در جهان)
۵	۰.۱۳	مثبت	شاخص سرمایه انسانی (بهبود رتبه ایران در جهان)
۶	۰.۱۳	مثبت	شاخص توسعه فناوری اطلاعات و ارتباطات (بهبود رتبه ایران در جهان)
۷	۰.۱۳	مثبت	شاخص توسعه دولت الکترونیک (بهبود رتبه ایران در جهان)
۸	۰.۰۹۷۵	مثبت	شاخص کاربران اینترنت (بهبود رتبه ایران در جهان)

محور اصلی: «برون‌گرایی اقتصاد»

از جمله ابزارهای سنجش موفقیت کشور در زمینه تقویت تاب‌آوری اقتصادی و کاهش آسیب‌پذیری، بهره‌برداری از ظرفیت‌های منطقه‌ای و جهانی و گسترش تعاملات تجاری و اقتصادی با سایر کشورها است. اصولاً همگرایی‌های اقتصادی و مراودات تجاری با سایر کشورها می‌تواند به‌عنوان ملاک دوجوهی در بهبود قدرت اقتصادی و جایگاه قابل قبول در دنیا یا بالعکس افزایش آسیب‌پذیری کشورها باشد. متغیرهای مختلفی در خصوص این محور مورد بررسی قرار گرفتند و در نهایت محورهای فرعی ذیل انتخاب شدند.

جدول ۴: محورهای فرعی مهم در محور اصلی «برون‌گرایی اقتصاد»

ردیف	اوزان محورها	نوع تأثیر	نام محور فرعی
۱	۰.۰۶	مثبت	تراز حساب جاری
۲	۰.۰۸	مثبت	تراز تجاری غیرنفتی
۳	۰.۰۵	مثبت	سهم مجموع صادرات و واردات از GDP (باز بودن اقتصاد)
۴	۰.۰۷	مثبت	سهم صادرات کالاها و خدمات از GDP
۵	۰.۰۸	مثبت	جریان سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی (ورود سرمایه) (میلیارد دلار)

صادرات کالا (غیرنفتی) (درصد از صادرات جهانی)	مثبت	۰.۰۷	۶
شاخص آزادی اقتصادی (بهبود رتبه ایران در جهان)	مثبت	۰.۰۷	۷
شاخص سهولت کسب و کار (بهبود رتبه ایران در جهان)	مثبت	۰.۰۷	۸
اندازه بازار (تولید ناخالص داخلی)	مثبت	۰.۰۵	۹
شاخص رقابت پذیری (بهبود رتبه ایران در جهان)	مثبت	۰.۰۷	۱۰
سهم مبادی اصلی واردات (سهم واردات از ۴ کشور)	منفی	۰.۰۸	۱۱
سهم مبادی اصلی صادرات (سهم صادرات به ۴ کشور)	منفی	۰.۰۸	۱۲
رشد صادرات میعانات گازی	مثبت	۰.۰۳	۱۳
رشد صنعت	مثبت	۰.۰۶	۱۴
رشد پتروشیمی	مثبت	۰.۰۴	۱۵
رشد کشاورزی	مثبت	۰.۰۴	۱۶

محور اصلی: «عدالت بنیانی اقتصاد»

از جمله محورهای مؤثر و مهم در ارزیابی وضعیت اقتصاد مقاومتی، «عدالت اقتصادی، فقرزدایی و مقابله با فساد و تبعیض» است. این موارد، شامل نماگرهایی هستند که عمدتاً برای تبیین حکمرانی خوب به کار می‌روند. محورهای فرعی این محور به قرار ذیل است:

جدول ۵: محورهای فرعی مؤثر در محور «عدالت بنیانی اقتصاد»

نام محور فرعی	نوع تأثیر	اوزان محورها	ردیف
بهبود شاخص ادراک فساد	مثبت	۰.۱۳	۱
کاهش شکاف فقر بر اساس ۱,۹ دلار در روز	مثبت	۰.۱۱	۲
کاهش ضریب جینی	مثبت	۰.۱۵	۳
سهم بیست درصد فقیرترین جمعیت به کل کشور	منفی	۰.۱۲	۴
سهم ۱۰ درصد ثروتمندترین به ۱۰ درصد فقیرترین جمعیت	منفی	۰.۱۲	۵
سهم ۲۰ درصد ثروتمندترین به ۲۰ درصد فقیرترین جمعیت	منفی	۰.۱۴	۶

شاخص رفاه اجتماعی	مثبت	۰.۱۴	۷
سهم هزینه‌های مصرفی خصوصی به GDP	مثبت	۰.۰۹	۸

محور اصلی: «درون‌زایی اقتصاد»

همان‌طور که اشاره شد درون‌زایی اقتصاد در واقع اتکای به منابع داخلی رشد و تولید است؛ به‌نحوی که مدیریت رشد از داخل اقتصاد امکان‌پذیر گردد؛ لذا کم کردن حجم دولت، مدیریت بدهی‌ها، کاهش وابستگی دولت به نفت و اصلاح نظام درآمدی دولت در جهت افزایش درآمدهای مالیاتی پایدار به افزایش بهره‌وری و کارایی در اقتصاد منجر شده و استحکام و تاب‌آوری اقتصادی را افزایش می‌دهد. با توجه به نقصان آمار و اطلاعات، پس از مطالعات انجام‌شده محورهای فرعی ذیل برای برآورد درون‌زایی اقتصاد انتخاب شدند:

جدول ۶: محورهای فرعی مؤثر در محور اصلی «درون‌زایی اقتصاد»

ردیف	اوزان محورها	نوع تأثیر	نام محور فرعی
۱	۰.۰۳	منفی	کل بدهی‌های دولت مرکزی (درصدی از GDP)
۲	۰.۰۲	منفی	مخارج مصرفی دولت (درصدی از GDP)
۳	۰.۰۸	مثبت	درآمد حاصل از مالیات (درصدی از GDP)
۴	۰.۰۵	منفی	اندازه دولت (بودجه به تولید)
۵	۰.۰۵	مثبت	اثربخشی دولت (محاسبه‌شده توسط WGI)
۶	۰.۰۷	منفی	سهم نفت در بودجه دولت
۷	۰.۰۷	منفی	نرخ بیکاری
۸	۰.۰۶	مثبت	شاخص بهره‌وری نیروی کار
۹	۰.۰۶	مثبت	نرخ مشارکت نیروی کار (درصدی از افراد ۱۵ سال به بالا)
۱۰	۰.۰۶	مثبت	شاخص بهره‌وری سرمایه
۱۱	۰.۰۵	منفی	واردات داروها، گندم، برنج، ذرت دامی، کنجاله، گوشت
۱۲	۰.۰۶	منفی	نسبت واردات کالاهای اساسی به کل واردات

۷۵

فصلنامه علمی اقتصاد اسلامی / مقاله علمی پژوهشی / ارزیابی وضعیت اجرای ...

رشد واردات کالاهای مصرفی	منفی	۰.۰۲	۱۳
رشد واردات کالاهای سرمایه‌ای	مثبت	۰.۰۴	۱۴
نسبت واردات کالاهای واسطه و سرمایه‌ای به کل واردات	مثبت	۰.۰۵	۱۵
سهم مالیات در بودجه	مثبت	۰.۰۷	۱۶
میزان موجودی ذخایر راهبردی (هزار تن)، ۵ قلم گندم و برنج و روغن و شکر و مرغ	مثبت	۰.۰۵	۱۷
رشد تشکیل سرمایه ثابت ناخالص (به قیمت ثابت)	مثبت	۰.۰۶	۱۸
رشد تغییر در موجودی انبار (میلیارد ریال) (قیمت ثابت سال ۱۳۹۰)	مثبت	۰.۰۵	۱۹

محور اصلی: «توسعه نظام مالی، سیاست‌های پولی و قیمت‌ها»

این محور به عنوان نماگری از وضعیت سیاست‌های مالی و پولی هر کشور منعکس‌کننده میزان موفقیت یا عدم موفقیت کشور در رفع تنگنای مالی اقتصاد و سیاست‌گذاری پولی برای کنترل تورم است. متغیرهای مختلفی به عنوان محورهای فرعی این موضوع در نظر گرفته شد که پس از انجام مطالعات در این خصوص موارد ذیل انتخاب شدند:

جدول ۷: محورهای فرعی مؤثر در محور سیاست‌های پولی، نظام مالی و قیمت‌ها

نام محور فرعی	نوع تأثیر	اوزان محورها	ردیف
نوسانات نرخ ارز اسمی	منفی	۰.۱۲۵	۱
نرخ تورم (شاخص قیمت مصرف‌کننده)	منفی	۰.۱۳۵	۲
نرخ سود سپرده‌ها	منفی	۰.۱۱	۳
نرخ سود سپرده‌های بانکی به طرق صندوق و اختیاری	منفی	۰.۰۹۵	۴
نرخ سود واقعی	مثبت	۰.۰۸۵	۵
رشد نقدینگی	منفی	۰.۰۹	۶
نسبت نقدینگی بخش خصوصی (درصدی از GDP): شاخص عمق مالی	مثبت	۰.۰۹۵	۷

نسبت رشد نقدینگی به رشد تولید ناخالص داخلی (شاخص عمق مالی)	مثبت	۰.۰۷۵	۸
رشد مانده مطالبات غیر جاری سیستم بانکی	منفی	۰.۰۹۵	۹
رشد بدهی های دولت به شبکه بانکی	منفی	۰.۰۹۵	۱۰

۵-۱. ساخت شاخص ترکیبی و تحلیل نتایج

برای ساخت شاخص ترکیبی اقتصاد مقاومتی و سنجش وضعیت اجرا و تحقق اهداف آن گام های زیر طی شدند:

گام اول: با توجه به اهداف کلان سیاست های کلی اقتصاد مقاومتی، نظرسنجی از صاحب نظران اقتصادی حوزه ریسک و اقتصاد مقاومتی و نیز ادبیات نظری و تجربی مرتبط با تاب آوری اقتصادی در سطح بین الملل نظیر مطالعات بریگوگیو و گالی و مجمع جهانی اقتصاد، محورهای اصلی و فرعی که بر مقاومت اقتصادی ایران می توانند اثرگذار باشند، تعیین شدند. شایان ذکر است برای نظرسنجی در خصوص انتخاب محورها، پرسشنامه طراحی و نظرات ۳۰ صاحب نظر مسائل اقتصادی در حوزه ریسک و اقتصاد مقاومتی اخذ شد. اهمیت محورها با مقیاس طیف لیکرت (از خیلی زیاد (امتیاز ۵) تا خیلی کم (امتیاز ۱)) از دید هر صاحب نظر مشخص گردید. سپس روایی و پایایی پرسشنامه با محاسبه ضریب آلفای کرونباخ آزمون گردید و چون ضریب اعتبار ۰,۸۴ محاسبه شد، لذا نشان دهنده همسانی و ثبات درونی پرسشنامه و سؤالات بود. در نتیجه هفت محور اصلی و ۷۰ محور فرعی ذیل این ۷ محور انتخاب شدند.

گام دوم: گام بعدی هم جهت کردن متغیرها - محورهای فرعی - بود. متغیرهایی که با اهداف مقاومت اقتصادی رابطه منفی داشتند، برای هم جهت شدن عکس شدند.

گام سوم: گام بعدی تعیین اوزان محورهای فرعی بود. به منظور تجمیع محورهای فرعی و محاسبه محورهای هفت گانه اصلی، لازم بود اوزان مؤلفه های فرعی ذیل هر محور اصلی تعیین گردد. برای این منظور از روش تحلیل سلسله مراتبی ((Analytical Hierarchy process) استفاده شد (قدسی پور، ۱۳۸۱). بدین صورت که ابتدا بر اساس نظرسنجی از صاحب نظران اقتصادی و طبق جدول زیر، محورهای فرعی به صورت زوجی

و دو به دو باهم مقایسه شده و طبق مقیاس پنج تایی امتیازبندی شدند. مقایسه‌های زوجی در یک ماتریس $n \times n$ ثبت شده و سپس برای محاسبه ضریب اهمیت محورهای فرعی، ابتدا میانگین هندسی سطرهای ماتریس را به دست آورده و در نهایت آنها را نرمال کرده تا وزن‌های نرمال شده حاصل شود.

امتیاز	تعریف	میزان اهمیت در تحقق هدف
۱	اهمیت مساوی	اهمیت دو محور فرعی مساوی است.
۲	اهمیت اندکی بیشتر	اهمیت محور فرعی i اندکی بیش از j است.
۳	اهمیت بیشتر	اهمیت محور فرعی i بیشتر از j است.
۴	اهمیت خیلی بیشتر	اهمیت محور فرعی i خیلی بیشتر از j است.
۵	اهمیت مطلق	اهمیت خیلی بیشتر i نسبت به j به طور قطعی، به اثبات رسیده است.

مأخذ: قدسی پور، ۱۳۸۱.

گام چهارم: نرمال‌سازی متغیرها بود. تمامی متغیرها طی فرایند نرمال‌سازی با روش زیر به مجموعه جدیدی تبدیل می‌شوند که در آن همه مقادیر بین صفر و یک قرار دارند. در این حالت می‌توان مقادیر تمامی متغیرها را باهم مقایسه کرد.

$$Z_i = \frac{x_i - x_{min}}{x_{max} - x_{min}}$$

گام پنجم: محاسبه میانگین حسابی ساده و وزنی محورهای فرعی برای به دست آوردن محورهای اصلی و سپس میانگین‌گیری حسابی هفت محور اصلی برای محاسبه شاخص کل اقتصاد مقاومتی طی دوره ۱۳۹۰-۱۳۹۶ بود. نتایج نهایی به صورت جدول زیر آمده است:

جدول ۸: نتایج محورهای اصلی هفت‌گانه و شاخص کل ترکیبی اقتصاد مقاومتی با لحاظ دو روش اوزان برابر و غیر برابر محورهای فرعی طی دوره ۱۳۹۰-۱۳۹۶

شاخص‌ها و دوره زمانی	۱۳۹۰	۱۳۹۱	۱۳۹۲	۱۳۹۳	۱۳۹۴	۱۳۹۵	۱۳۹۶
میانگین حسابی ساده توسعه مالی و پولی	۰.۶۰۷	۰.۳۵۷	۰.۲۶۴	۰.۴۴۰	۰.۶۵۹	۰.۵۹۰	۰.۶۱۵
میانگین وزنی توسعه مالی و پولی	۰.۵۸۵	۰.۳۵۱	۰.۲۶۳	۰.۴۱۸	۰.۶۵۳	۰.۶۰۰	۰.۶۲۱
میانگین حسابی ساده پیشرفت، پویا و پیشرو	۰.۳۶۰	۰.۱۹۱	۰.۳۹۸	۰.۶۳۷	۰.۵۳۴	۱.۰۰۰	۰.۷۹۴
میانگین وزنی پیشرفت، پویا و پیشرو اقتصاد	۰.۳۶۰	۰.۱۹۱	۰.۳۹۸	۰.۶۳۷	۰.۵۳۴	۱.۰۰۰	۰.۷۹۴
میانگین حسابی ساده دانش‌بنیانی اقتصاد	۰.۳۱۶	۰.۳۱۴	۰.۳۰۴	۰.۴۹۳	۰.۵۶۲	۰.۷۸۰	۰.۷۹۱
میانگین وزنی دانش‌بنیانی اقتصاد	۰.۳۴۱	۰.۳۲۵	۰.۲۹۲	۰.۴۶۲	۰.۵۳۸	۰.۷۷۳	۰.۷۸۱
میانگین حسابی ساده درون‌زایی اقتصاد	۰.۴۳۹	۰.۲۱۷	۰.۳۶۵	۰.۶۱۴	۰.۵۸۳	۰.۶۸۰	۰.۶۵۲
میانگین وزنی درون‌زایی اقتصاد	۰.۴۲۶	۰.۱۸۴	۰.۳۴۱	۰.۵۹۲	۰.۵۶۰	۰.۷۱۳	۰.۷۰۸
میانگین حسابی ساده عدالت‌بنیانی اقتصاد	۰.۴۸۳	۰.۶۴۹	۰.۷۰۲	۰.۵۳۹	۰.۴۹۷	۰.۴۳۹	۰.۴۱۸
میانگین وزنی عدالت‌بنیانی اقتصاد	۰.۵۲۵	۰.۶۶۰	۰.۶۹۶	۰.۵۱۷	۰.۴۵۰	۰.۳۸۷	۰.۳۷۵
میانگین حسابی ساده برون‌گرایی اقتصاد	۰.۶۵۴	۰.۵۶۲	۰.۴۵۷	۰.۴۸۵	۰.۳۵۷	۰.۴۴۳	۰.۴۵۷
میانگین وزنی برون‌گرایی اقتصاد	۰.۶۵۸	۰.۵۵۶	۰.۴۴۷	۰.۴۲۷	۰.۳۶۷	۰.۴۲۶	۰.۴۳۹
میانگین حسابی ساده مردمی‌نمودن اقتصاد	۰.۱۳۸	۰.۳۶۱	۰.۶۰۳	۰.۵۹۴	۰.۶۱۳	۹۰۰.۶	۰.۶۱۱
میانگین وزنی مردمی‌نمودن اقتصاد	۰.۱۳۵	۰.۳۷۶	۰.۶۰۳	۰.۵۷۳	۰.۵۹۷	۵۶۲.۰	۰.۵۸
شاخص ترکیبی اقتصاد مقاومتی با لحاظ اوزان یکسان و برابر محورهای فرعی	۰.۴۲۸	۰.۳۷۹	۰.۴۴۲	۰.۵۴۳	۰.۵۴۴	۰.۶۵۷	۰.۶۳۶
شاخص ترکیبی اقتصاد مقاومتی با احتساب وزن‌های تعیین‌شده محورهای فرعی	۰.۴۳۳	۰.۳۷۸	۰.۴۳۴	۰.۵۱۸	۰.۵۲۸	۰.۶۵۴	۰.۶۴۲

۷۹ فصلنامه علمی اقتصاد اسلامی / مقاله علمی پژوهشی / ارزیابی وضعیت اجرای ...

مأخذ: محاسبات تحقیق.

بر مبنای ارقام محاسبه‌شده و یافته‌های تحقیق در جدول (۸) باید اشاره داشت: روند کلی شاخص ترکیبی مقاومت اقتصادی ایران طی دوره ۱۳۹۰-۱۳۹۶ نشان‌دهنده روند پیوسته روبه‌جلو در استحکام اقتصادی طی سال‌های ۱۳۹۰-۱۳۹۵ و کاهش اندک در

سال ۱۳۹۶ بوده است. البته بهبود روند نسبی شاخص ترکیبی طی دوره مزبور نشان‌دهنده تحقق اهداف اقتصاد مقاومتی نیست و صرفاً بیانگر بهبود وضعیت نسبت به سال‌های گذشته است؛ به طوری که طبق آخرین آمار و اطلاعات در اکثر شاخص‌های جهانی منعکس‌کننده تاب‌آوری اقتصادی، کشور دارای جایگاه قابل قبول در دنیا حتی در مقایسه با رقبای منطقه‌ای نیست؛ لذا برای تقویت تاب‌آوری و مقاومت اقتصادی و کاهش آسیب‌پذیری ضرورت اصلاحات ساختاری و بنیادین در حوزه‌های مختلف اقتصادی به‌ویژه بهبود وضعیت و محیط کسب‌وکار، تقویت رقابت‌پذیری و مقابله جدی با فساد احساس می‌گردد.

جدول ۹: روند رتبه و جایگاه ایران در شاخص‌های جهانی نشانگر تاب‌آوری اقتصادی

شاخص/سال	۲۰۱۱	۲۰۱۲	۲۰۱۳	۲۰۱۴	۲۰۱۵	۲۰۱۶	۲۰۱۷	۲۰۱۸
(۱) شاخص کسب‌وکار	۱۴۴	۱۴۵	۱۵۲	۱۳۰	۱۱۸	۱۲۰	۱۲۴	۱۲۸
(۲) شاخص رقابت‌پذیری	۶۲	۶۶	۶۹	۶۸	۷۴	۷۶	۶۹	۸۹
(۳) شاخص ادراک فساد	۱۲۲	۱۲۰	۱۳۳	۱۴۴	۱۳۶	۱۳۰	۱۳۱	۱۳۸
(۴) شاخص آزادی اقتصادی	۱۷۱	۱۷۱	۱۶۸	۱۷۳	۱۷۱	۱۷۱	۱۵۵	۱۵۶

مأخذ شاخص‌ها به ترتیب: (۱) بانک جهانی (۲) بانک جهانی (۳) سازمان بین‌المللی شفافیت (۴) بنیاد

هریٹیج.

۱. روند محورهای اصلی «توسعه نظام مالی و پولی»، «دانش‌بنیانی اقتصاد» و «درون‌زاسازی اقتصاد» طی دوره ۱۳۹۰-۱۳۹۶ رو به بهبود بوده است.
۲. روند محور اصلی «مردمی‌نمودن اقتصاد» از سال ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۴ رو به بهبود بوده ولی مجدد از سال ۱۳۹۵ شاهد تضعیف عملکرد هستیم.
۳. روند محورهای اصلی «عدالت‌بنیانی» و «برون‌گرایی اقتصاد» طی دوره ۱۳۹۰-۱۳۹۶ رو به افت و کاهنده بوده است.
۴. محور اصلی «تداوم پیشرفت، پویا و پیشروبودن اقتصاد» طی دوره مزبور روند مشخص صعودی یا نزولی نداشته و نوسان داشته است.
۵. در محور اصلی «توسعه مالی، سیاست‌های پولی و قیمت‌ها»، با کنترل نرخ تورم، کاهش نوسانات نرخ ارز، ساماندهی مطالبات غیرجاری نظام بانکی و تعمیق مالی (نسبت

حجم نقدینگی به تولید ناخالص داخلی) در اقتصاد طی دوره ۱۳۹۰-۱۳۹۶ روند بهبود نسبی در محور اصلی مشاهده می‌شود.

جدول ۱۰: روند شاخص‌های کلیدی محور اصلی «توسعه مالی، سیاست‌های پولی و کنترل قیمت‌ها»

سال	۹۰	۹۱	۹۲	۹۳	۹۴	۹۵	۹۶
نرخ تورم (درصد)	۲۱,۵	۳۰,۵	۳۴,۷	۱۵,۶	۱۱,۹	۹	۹,۶
متوسط قیمت دلار	۱۳۵۶	۲۶۰۵	۳۱۸۳	۳۲۸۰	۳۴۵۰	۳۶۴۴	۴۰۴۵
نرخ سود کوتاه‌مدت سپرده‌ها	۱۵	۱۵	۲۰	۲۰	۱۸	۱۰	۱۰
مطالبات غیر جاری (هزار میلیارد ریال)	۵۹۴	۶۲۳	۸۰۲	۸۷۰	۹۳۰	۹۱۰	۹۸۰
شاخص تعمیق مالی (نسبت حجم نقدینگی به تولید)	۵۵,۰۶	۶۲,۳۱	۵۷,۵۱	۶۷,۶۹	۸۸,۹	۹۸,۴۸	۱۰۴,۶۱

مأخذ: بانک مرکزی.

۶. در محور اصلی «تداوم پیشرفت، پویا و پیشرو بودن اقتصاد»، بهترین وضعیت مربوط به مقطع زمانی ۱۳۹۵ است. در ضمن مقطع ۱۳۹۱ بدترین وضعیت را داشته است. رشد منفی درآمد سرانه (۱۵,۶۳- درصد) و نیز رشد اقتصادی منفی ۶,۸- درصدی در مقطع ۱۳۹۱ موجب شده در این مقطع محور اصلی وضعیت بدتری داشته باشد؛ باین‌حال رشد اقتصادی ۱۲,۵ درصدی در کنار رشد ۳۸,۰۱ درصدی درآمد سرانه در مقطع ۱۳۹۵ دلایل اصلی بهترین وضعیت محور اصلی در سال ۱۳۹۵ بوده است. در ضمن روند شاخص توسعه انسانی طی دوره ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۶ روندی افزایشی داشته است.

جدول ۱۱: روند شاخص‌های کلیدی محور اصلی «تداوم پیشرفت، پویا و پیشرو بودن اقتصاد»

سال	۹۰	۹۱	۹۲	۹۳	۹۴	۹۵	۹۶
(۱) رشد اقتصادی (به قیمت ثابت ۹۰)	۳	-۶,۸	-۱,۹	۳,۲	-۱,۶	۱۲,۵	۳,۷
(۲) شاخص توسعه انسانی	۰,۷۵۱	۰,۷۶۴	۰,۷۶۴	۰,۷۶۶	۰,۷۷۲	۰,۷۷۴	۰,۷۹۸

مأخذ: (۱) بانک مرکزی، (۲) سازمان ملل متحد.

۷. روند اقتصاد ایران در محور اصلی دانش‌بنیانی اقتصاد طی دوره ۱۳۹۰-۱۳۹۶ رو به بهبود بوده است. بهترین وضعیت محور اصلی در مقطع ۱۳۹۶ بوده و در این مقطع، افزایش قابل توجه در تعداد شرکت‌های دانش‌بنیان، بهبود جایگاه و رتبه کشور در شاخص‌های

جهانی نوآوری، حقوق مالکیت و کاربران اینترنت موجب شده وضعیت برتر را در این دوره داشته باشد. در ضمن سال ۱۳۹۲ بدترین وضعیت را در دانش‌بنیانی اقتصاد داشته و در این مقطع، در اکثر شاخص‌های جهانی دانش‌بنیانی اقتصاد جایگاه ایران پایین‌تر شده است. مبحث بعدی مهم در خصوص وضعیت دانش‌بنیانی اقتصاد ایران نشان‌دهنده عدم وضعیت مطلوب و عدم جایگاه شایسته در دنیاست؛ به طوری که اکثریت شاخص‌های جهانی ذیل این محور نشان‌دهنده جایگاه بین ۹۰ تا ۱۰۰م ایران در بین کشورهای جهان است. ایران در شاخص اقتصاد دانش‌بنیان جایگاه ۹۴م (۲۰۱۲ میلادی)، در شاخص جهانی حقوق مالکیت جایگاه ۱۰۱م (۲۰۱۶ میلادی)، در شاخص سرمایه انسانی جایگاه ۱۸۵م (۲۰۱۶ میلادی)، در شاخص توسعه فناوری اطلاعات و ارتباطات جایگاه ۱۸۹م (۲۰۱۶ میلادی)، در شاخص توسعه دولت الکترونیک جایگاه ۱۸۶م جهان (۲۰۱۶ میلادی)، در شاخص کاربران اینترنت نیز جایگاه ۱۱۸م جهان (۲۰۱۶ میلادی) را دارد. در ضمن طبق آخرین اطلاعات منتشره بانک جهانی، صادرات محصولات دانش‌بنیان ایران در سال ۲۰۱۲ معادل ۹۰۰ میلیون دلار بوده که رقم ناچیزی است.

جدول ۱۲: روند شاخص‌های کلیدی محور اصلی «دانش‌بنیانی اقتصاد»

سال	۹۰	۹۱	۹۲	۹۳	۹۴	۹۵	۹۶
(۱) تعداد شرکت‌های دانش‌بنیان	۳۳	۳۳	۳۳	۱۶۱۴	۲۴۰۰	۳۰۳۲	۳۰۳۳
(۲) شاخص نوآوری (رتبه)	۹۵	۱۰۴	۱۱۳	۱۲۰	۱۰۶	۷۸	۷۵
(۳) شاخص توسعه دولت الکترونیک	۱۰۱	۱۰۰	۱۰۲	۱۰۵	۱۰۵	۱۰۶	۸۶

مأخذ: (۱) معاونت علم و فناوری ریاست جمهوری، (۲) گزارش نوآوری جهانی بانک جهانی (۳) بانک جهانی.

۸. در محور اصلی درون‌زایی اقتصاد، طی دوره ۱۳۹۰-۱۳۹۶ بهترین وضعیت برای مقطع ۱۳۹۵ بوده و بدترین وضعیت در مقطع ۱۳۹۱ رخ داده است. در مقطع ۱۳۹۵ افزایش درآمدهای مالیاتی دولت، کاهش سهم نفت در بودجه، افزایش نرخ مشارکت نیروی کار، کاهش واردات کالاهای اساسی، افزایش ذخایر راهبردی غذایی و ارتقای شاخص جهانی اثربخشی دولت موجب شده وضعیت درون‌زایی اقتصاد در مقطع ۱۳۹۵ شرایط بهتری داشته باشد. با این حال افزایش موجودی انبار (رشد ۱۵,۲۶ درصدی)، رشد منفی ۱۹

درصدی تشکیل سرمایه ثابت ناخالص، رشد منفی ۲۹,۹۵ درصدی واردات کالاهای سرمایه‌ای، بالاترین واردات کالاهای اساسی مواد غذایی جزء دلایل وضعیت نامناسب درون‌زایی اقتصاد در مقطع ۱۳۹۱ بوده است.

جدول ۱۳: روند شاخص‌های کلیدی محور اصلی «درون‌زایی اقتصاد»

سال	۹۰	۹۱	۹۲	۹۳	۹۴	۹۵	۹۶
(۱) سهم مالیات از تولید ناخالص داخلی	۵,۶۱	۵,۳۴	۴,۹۴	۶,۱۴	۶,۹	۷,۹۴	۷,۸۳
(۲) سهم مالیات در بودجه (درصد)	۲۱,۱۲	۲۴,۰۳	۲۵,۷۳	۳۲,۴۲	۳۹,۳	۳۵,۹	۳۶,۲
(۳) سهم نفت در بودجه (درصد)	۴۸	۳۹,۶	۴۲,۴	۳۵,۴	۳۳,۲	۲۶,۱	۳۲,۵

مأخذ: بانک مرکزی.

۹. در محور اصلی عدالت‌بنیانی اقتصاد، روند کاهنده بوده و طی دوره ۱۳۹۰-۱۳۹۶ وضعیت به تدریج بدتر شده است. در مقطع ۱۳۹۲ که بهترین وضعیت بوده، محورهای فرعی کاهش شکاف فقر، سهم ۱۰ و ۲۰ درصد ثروتمندترین به ۱۰ و ۲۰ درصد فقیرترین جمعیت بهترین شرایط را داشته است. مقطع ۱۳۹۶ نیز بدترین وضعیت در محور عدالت بنیانی اقتصاد بوده؛ به طوری که در غالب متغیرهای ذیل این محور اصلی، شرایط بدتر شده است. ضریب جینی از ۰,۳۶۵ سال ۱۳۹۰ به ۰,۳۹ سال ۱۳۹۶ افزایش یافته است. سهم ۱۰ و ۲۰ درصد ثروتمندترین به ۱۰ و ۲۰ درصد فقیرترین جمعیت در مقطع ۱۳۹۰ معادل ۱۱,۰۹ و ۶,۷۸ درصد بوده که در سال ۱۳۹۶ به ۱۲,۸۶ و ۷,۹۶ درصد افزایش داشته است.

جدول ۱۴: روند شاخص‌های کلیدی محور اصلی «عدالت بنیانی اقتصاد»

سال	۹۰	۹۱	۹۲	۹۳	۹۴	۹۵	۹۶
(۱) ضریب جینی	۰,۳۶۵	۰,۳۷	۰,۳۷	۰,۳۸	۰,۳۹	۰,۳۹	۰,۳۹۸
(۲) شاخص ادراک فساد	۱۲۰	۱۳۳	۱۴۴	۱۳۶	۱۳۰	۱۳۱	۱۳۸
(۳) سهم ۱۰ درصد ثروتمندترین به ۱۰ درصد فقیرترین جمعیت کشور	۱۱,۰۹	۱۰,۷۹	۱۰,۶۸	۱۲,۳۳	۱۲,۶۵	۱۲,۷۸	۱۲,۸۶

مأخذ: (۱) و (۳) مرکز آمار ایران، (۲) سازمان بین‌المللی شفافیت.

۱۰. در محور اصلی برون‌گرایی اقتصاد، شاهد روند کاهشی در شاخص ترکیبی مرتبط با این محور هستیم. بهترین وضعیت برون‌گرایی اقتصاد در سال ۱۳۹۰ بوده است. در این مقطع محورهای فرعی صادرات پتروشیمی - با رشد معادل ۵۵,۳۹ درصد - صادرات صنعتی - با رشد معادل ۱۹,۹ درصد سهم مبادی اصلی صادرات (صادرات به ۴ کشور اصلی با کمترین درجه تمرکز معادل ۳۷,۹۲ درصد)، شاخص رقابت‌پذیری کشور با جایگاه ۶۲ در بین کشورهای جهان و بیشترین اندازه بازاری با ۵۹۲ میلیارد دلار تولید ناخالص داخلی، موجب شده بهترین موقعیت در محور برون‌گرایی حاصل گردد. بدترین وضعیت این محور نیز در مقطع زمانی ۱۳۹۴ رخ داده است. در این مقطع محورهای فرعی شامل صادرات کشاورزی - با رشد منفی معادل ۱۳,۷۴- درصد صادرات میعانات گازی - با رشد منفی معادل ۶۶,۵۸- درصد سهم مبادی اصلی واردات (واردات به ۴ کشور اصلی با بیشترین درجه تمرکز معادل ۶۰,۱۵ درصد)، کمترین میزان اندازه بازاری - با تولید ناخالص داخلی ۳۹۳ میلیارد دلاری - کمترین حجم جذب سرمایه مستقیم خارجی (معادل ۲ میلیارد دلار)، کمترین سهم صادرات کالاها و خدمات از تولید ناخالص داخلی (معادل ۱۹,۷۴ درصد) و کمترین میزان شاخص بازبودن تجاری - با اندازه معادل ۳۹,۰۱ درصد جزو متغیرهایی بودند که موجب تضعیف روند برون‌گرایی اقتصاد ایران در این مقطع شده‌اند.

جدول ۱۵: روند شاخص‌های کلیدی محور اصلی «برون‌گرایی اقتصاد»

سال	۹۰	۹۱	۹۲	۹۳	۹۴	۹۵	۹۶
(۱) شاخص کسب‌وکار	۱۴۴	۱۴۵	۱۵۲	۱۳۰	۱۱۸	۱۲۰	۱۲۴
(۲) سهم واردات از ۴ کشور	۵۷,۰۱	۵۲,۷۳	۵۸,۸	۶۲,۱۸	۶۰,۱۵	۵۳,۴۷	۵۵,۵۳
(۳) سهم صادرات به ۴ کشور	۳۷,۹۲	۴۲,۳۱	۴۴,۸۹	۴۳,۳۴	۴۶,۳۶	۵۷,۲۹	۵۶,۸۸

مأخذ: (۱) بانک جهانی (۲) و (۳) گمرک ج.ا. ایران.

۱۱. در محور اصلی مردمی‌نمودن اقتصاد و جلب مشارکت آحاد جامعه در فعالیت‌های اقتصادی، روند شاخص ترکیبی طی دوره ۱۳۹۰ - ۱۳۹۴ رو به تقویت بوده ولی از سال ۱۳۹۵ به بعد مجدداً شاهد تضعیف روند هستیم. سال ۱۳۹۴ بهترین وضعیت شاخص ترکیبی در این محور بوده و افزایش ۶۶۸ هزار نفر به جمعیت شاغل کشور، کاهش نرخ

بیکاری به ۱۱ درصد و افزایش مشارکت نیروی کار به ۳۸,۲ درصد عملکرد روبه‌جلو در مشارکت مردم در فعالیتهای اقتصادی را موجب شده است (مرکز آمار ایران). سال ۱۳۹۰ نیز بدترین وضعیت شاخص ترکیبی بوده؛ به طوری که محورهای فرعی سهم نفت در اقتصاد - با سهم معادل ۲۷,۳ درصد، اندازه دولت (نسبت بودجه به تولید معادل ۰,۲۷)، نرخ بیکاری ۱۲,۳ درصد و شاخص‌های کارآفرینی (رتبه ۹۴م در بین کشورهای جهان) بدترین وضعیت را در این دوره داشته‌اند.

جدول ۱۶: روند شاخص‌های کلیدی محور اصلی «مردمی شدن اقتصاد»

سال	۹۰	۹۱	۹۲	۹۳	۹۴	۹۵	۹۶
(۱) اندازه دولت (بودجه به تولید)	۰,۲۷	۰,۲۲۲	۰,۱۹۲	۰,۱۸۹	۰,۲۳۴	۰,۲۳۱	۰,۲۶۴
(۲) مشارکت نیروی کار (درصد)	۳۶,۹	۳۷,۴	۳۷,۶	۳۷,۲	۳۸,۲	۳۹,۴	۳۹,۶
(۳) شاخص کارآفرینی	۹۴	۸۶	۸۸	۹۹	۹۴	۸۰	۷۲
(۴) نرخ بیکاری (درصد)	۱۲,۳	۱۲,۱	۱۰,۴	۱۰,۶	۱۱	۱۲,۴	۱۲,۱

مأخذ: (۱) و (۲) و (۴) مرکز آمار (۲) و (۳) گزارش جهانی کارآفرینی.

۶. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

آسیب‌پذیری اقتصادی کشورها در اثر وقوع بحران‌های مالی و اقتصادی موجب شده که صاحب‌نظران و سیاستمداران به بحث افزایش مقاومت اقتصادی، انعطاف‌پذیری و تاب‌آوری اقتصاد در برابر تکانه‌ها علاقه‌مند شوند و مطالعات گسترده‌ای طی سال‌های اخیر به‌ویژه بعد از بحران مالی ۲۰۰۸ در محافل علمی مطرح شده است. با توجه به اهمیت اقتصاد مقاومتی در کشور و نیز گسترش مطالعات بین‌المللی در خصوص پدیده تاب‌آوری اقتصادی، در این مقاله سعی گردید بر اساس مبانی نظری ساخت شاخص‌های ترکیبی و با بهره‌گیری از روش و متدولوژی سازمان‌های بین‌المللی نظیر OECD وضعیت مقاومت و تاب‌آوری اقتصادی ایران در دوره زمانی ۱۳۹۰-۱۳۹۶ تعیین گردد؛ لذا ابتدا طبق مطالعات نظری و تجربی، هفت محور اصلی به همراه محورهای فرعی ذیل آنها برای ارزیابی وضعیت مقاومت اقتصادی کشور تعیین شدند. سپس به روش تحلیل سلسله مراتبی محورهای فرعی وزن‌دهی شده و سپس نرمال‌سازی برای هر کدام از محورهای فرعی و

اصلی انجام شد و با میانگین‌گیری محورهای اصلی، شاخص کل ترکیبی اقتصاد مقاومتی محاسبه شد.

نتایج مقاله حکایت از این دارد که روند کلی شاخص ترکیبی مقاومت اقتصادی ایران طی دوره ۱۳۹۰-۱۳۹۶ نشان‌دهنده روند پیوسته روبه‌جلو در استحکام اقتصادی طی سال‌های ۱۳۹۰ لغایت ۱۳۹۵ و کاهش اندک در سال ۱۳۹۶ بوده است. روند محورهای اصلی توسعه مالی و پولی، دانش‌بنیانی اقتصاد، درون‌زایی اقتصاد طی دوره ۱۳۹۰-۱۳۹۶ روبه بهبود نسبی بوده است. در مقابل روند محورهای اصلی عدالت‌بنیانی و برون‌گرایی اقتصاد طی دوره ۱۳۹۰-۱۳۹۶ روبه افت و کاهش شده است. محور اصلی تداوم پیشرفت، پویا و پیشرو بودن اقتصاد نیز طی دوره مزبور روند مشخص صعودی یا نزولی نداشته و نوسان داشته است. در محور اصلی مردمی‌نمودن اقتصاد نیز تا سال ۱۳۹۴ روند مثبت بوده ولی مجدد شاهد تضعیف عملکرد هستیم.

لذا طبق نتایج پیشنهاد می‌گردد:

۱. تمرکز مسئولان و برنامه‌ریزان بر تقویت محورهای اصلی: «عدالت‌بنیانی اقتصاد»، «برون‌گرایی اقتصاد» و «مردمی‌سازی و تقویت مشارکت مردم در فعالیت‌های اقتصادی» که طبق نتایج شاخص‌های ترکیبی محاسبه‌شده، وضعیت کشور طی دوره پنج‌ساله روندی کاهنده یا نامطلوب داشته است.

۲. ارزیابی مستمر سالانه وضعیت مقاومت و تاب‌آوری اقتصادی و تحلیل نتایج.

۳. آسیب‌شناسی نتایج حاصله و تصحیح سیاست‌گذاری‌های کلان برای بهبود مقاومت اقتصادی و مرتفع نمودن آسیب‌های کلان اقتصادی.

۴. چنان‌که هدف، بهبود وضعیت و کسب جایگاه مناسب در منطقه در خصوص تاب‌آوری و مقاومت اقتصادی و کاهش آسیب‌پذیری است، بایست بر کلیه ۷۰ محور فرعی متمرکز و اولویت‌بندی سیاستی بر رفع آسیب‌ها، چالش‌ها، تهدیدها و ریسک‌های کلان اقتصادی - اجتماعی و بهره‌گیری از فرصت‌های بالقوه بازننگری و اصلاح گردد.

۵. کشور در اکثر شاخص‌های جهانی منعکس‌کننده تاب‌آوری اقتصادی جایگاه قابل قبولی در جهان و منطقه ندارد؛ لذا برای تقویت تاب‌آوری و مقاومت اقتصادی و کاهش

آسیب‌پذیری ضرورت اصلاحات ساختاری و بنیادین در حوزه‌های مختلف اقتصادی و افزایش سرعت و جدیت در اقدامات احساس می‌گردد.

منابع و مأخذ

۱. ابونوری، اسمعیل و حسن لاجوردی؛ «برآورد شاخص آسیب‌پذیری و تاب‌آوری اقتصادی به روش پارامتریکی: بررسی موردی کشورهای عضو اوپک»؛ نظریه‌های کاربردی اقتصاد، س ۳، ش ۳، ۱۳۹۵.
۲. بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، نماگرهای اقتصادی، ۱۳۹۰-۱۳۹۶.
۳. خاندوزی، احسان؛ «تجربیات جهانی مقاوم‌سازی اقتصاد»؛ خبرگزاری پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار مقام معظم رهبری، ۱۳۹۲.
۴. دانش‌جعفری، داود و وحید شقاقی شهری؛ اقتصاد ایران در افق ۱۴۰۴؛ تهران: انتشارات نورعلم، ۱۳۹۳.
۵. طباطبایی یزدی، رؤیا؛ «شاخص ترکیبی آینده‌نگر اقتصاد ایران»؛ سایت معاونت پژوهش‌های اقتصادی مرکز تحقیقات استراتژیک، ش ۳۴، ۱۳۹۳.
۶. غیاثوند، ابوالفضل و فاطمه عبدالشاه؛ «مفهوم و ارزیابی تاب‌آوری اقتصادی ایران»؛ پژوهشنامه اقتصادی، ش ۵۹، ۱۳۹۴.
۷. قدسی‌پور حسن؛ فرآیند تحلیل سلسله مراتبی AHP؛ تهران: انتشارات دانشگاه امیرکبیر، ۱۳۸۱.
۸. لاجوردی، حسن و اسمعیل ابونوری؛ «برآورد شاخص ترکیبی آسیب‌پذیری و تاب‌آوری اقتصاد ایران»؛ فصلنامه اقتصاد و الگوسازی، س ۷، ش ۲۸، ۱۳۹۵.
۹. مرکز آمار ایران، سالنامه‌های آماری، ۱۳۹۰-۱۳۹۶.

10. Bandura R.; "A Survey of Composite Indices Measuring Country Performance"; 2014 Update, **United Nations Development Programme**, Office of Development Studies, 2014.

11. Briguglio, L, G. Cordina, N. Farrugia and S. Vella; "Economic Vulnerability and Resilience: Concepts and Measurements"; **Oxford Development Studies**, Vol.37 Issue.3, 2008.
12. Hermansen ,M, Oliver Röhn; "Economic resilience: The usefulness of early warning indicators in OECD countries"; **OECD Journal: Economic Studies**, vol. 2016, issue1, 2017.
13. <http://www.imf.org>.
14. <http://www.oecd.org>.
15. <http://www.worldbank.org>.
16. Jack, B., F. Jose, F. Herve, Bh. Manu, A. Drew and A. Harpaul; "The Centennial Resilience Index: Measuring Countries' Resilience to Shock"; **Global Journal of Emerging Market Economies**, Vol.5, No.2, 2013
17. OECD; **Handbook on Constructing Composite Indicators, Methodology and User Guide**; Paris: Organization for Economic Co-operation and Development, 2014.
18. Rose, A.; "Defining and Measuring Economic Resilience to Disasters"; **Disasters Prevention and Management**, Vol.13, No.4 World Bank (WB) Official Web site, 2009.
19. Stiglitz, J.; "Lessons from the Global Financial Crisis of 2008"; **Eoul Journal of Economics**, Vol.23, No.3, 2010.